

Šķīrējtiesu attīstība: līdz šim un nākotnē

INGA KAČEVSKA

Šķīrējtiesu attīstība: līdz šim un nākotnē

LL.M. Inga Kačevska, zvērināta advokāte zvērinātu advokātu birojā "Skudra & Ūdris"

Foto: Arnis Blumbergs, "LV"

No 2004.gada 15. līdz 17.oktobrim Viļņā notika Arbitru institūta (*The Chartered Institute of Arbitrators*) Eiropas grupas tikšanās, kurā analizēta šķīrējtiesu attīstība Baltijas valstīs. Šī tikšanās sasaucās ar Juristu dienu norisēm Latvijā, kad arī tika spriests par šķīrējtiesu regulējumu. Abos pasākumos galvenā uzmanība tika pievērsta tam, ka pēc pēdējiem Tieslietu ministrijas datiem Latvijā šobrīd ir vairāk nekā simt šķīrējtiesas¹ un Saeimā pirmajā lasījumā ir nodoti jaunie Civilprocesa D daļas grozījumi.

Kuru no Baltijas valstu šķīrējtiesām izvēlēties un kurā valstī process ir elastīgāks? Kādas ir atšķirības un kādu attīstības ceļu katra no valstīm ir izvēlējusies šajā jomā?

90.gadu sākumā Baltijas valstīm izejas punkts šķīrējtiesu attīstībai bija ļoti līdzīgs. Atgūstot neatkarību, izstrādājot gan Lietuvas 1996.gada 2.aprīļa likumu par Komerציālo šķīrējtiesu, gan Igaunijas 1991.gada 14.augusta likumu par Igaunijas Tirdzniecības un rūpniecības kameras šķīrējtiesu, kā arī Latvijas Civilprocesa likuma D daļu, par pamatu tika ņemts UNCITRAL Starptautiskās komercšķīrējtiesas parauglikums² vai/un UNCITRAL šķīrējtiesas reglaments³.

Butiskākā atšķirība šķīrējtiesu tiesiskajā regulējumā starp trim Baltijas valstīm ir tieši institucionālo šķīrējtiesu izveidē. Šeit Latvija ir gājusi savu ceļu, proti, Civilprocesa likuma 486.pants nosaka: šķīrējtiesu var izveidot jebkura juridiska persona, kas par tās izveidošanu

paziņo Tieslietu ministrijai. Šis vispārīgais Civilprocesa pants radīja šķīrējtiesu bumu Latvijā, tāpēc šobrīd ir tik liels skaits patstāvīgo šķīrējtiesu. Šis pants norāda tikai uz vienu nosacījumu šķīrējtiesas izveidei – dibinātājam ir jābūt juridiskai personai, līdz ar to Tieslietu ministrijai tiek paziņots par tādu šķīrējtiesu izveidi, kurām ir ne tikai līdzīgi nosaukumi, kas izraisa liekas jurisdikcijas problēmas, bet daudzas šķīrējtiesas arī neatrodas norādītajā adresē un reāli nedarbojas. Saskaņā ar grozījumiem Civilprocesa likumā, kas jau ir izskatīti pirmajā lasījumā Saeimā, ir paredzēts izveidot speciālu šķīrējtiesu reģistru Uzņēmuma reģistrā, kurā tiks iesniegti šķīrējtiesu reglamentī un citi dokumenti. Tādējādi var prezumēt, ka ne visas 100 šķīrējtiesu institūcijas veiks pārreģistrāciju, tomēr Latvijā joprojām paliks liels skaits šķīrējtiesu, kas darbosies paaugstinātās konkurences apstākļos.

Turpretim Lietuvas likums par Komerציālo šķīrējtiesu norāda, ka tikai Lietuvas Republikas publiskās organizācijas, kas pārstāv Lietuvas ražošanas, tirdzniecības un juridiskās ekonomiskās asociācijas, var izveidot atsevišķu juridisku personu – patstāvīgo šķīrējtiesu (3.pants). Līdz ar to šobrīd Lietuvā darbojas Viļņas Komerציālā šķīrējtiesa (dibināta 1996.gadā) un ir pie Starptautiskās tirdzniecības kameras Lietuvas Nacionālās komitejas – ICC) un Viļņas starptautiskā un nacionālā komerciālā šķīrējtiesa (dibināta 1998.gadā).

Igaunijā darbojas tikai viena šķīrējtiesa – arī pie Tirdzniecības un rūpniecības kameras, par kuru ir pieņemts arī speciāls likums. 1991.gada likums "Par Igaunijas Tirdzniecības un rūpniecības kameras šķīrējtiesu" ir iss un lakonisks, paredzot tikai galvenos šķīrējtiesas procesa punktus, pārējo atstājot reglamenta ziņā.

Prakse, ka šķīrējtiesas darbojas tikai pie profesionālajām asociācijām, ir izplatīta daudzās valstīs. Piemēram, Austrijas Civilprocesa likums (1995), nosaka: nacionālos strīdus var izskatīt tikai tās šķīrējtiesas, kas izveidotas pie ekonomiskajām kamerām, bet Ungārijas šķīrējtiesu likums (1994) paredz, ka Tirdzniecības un rūpniecības kameras šķīrējtiesai ir ekskluzīvas tiesības izšķirt starptautiskos strīdus. Līdzīgi ir arī Ukrainā, kur likums "Par starptautisko komerciālo šķīrējtiesu" (1994) nosaka, ka tikai Starptautiskā komercšķīrējtiesa un Jūras arbitražas komisija var izskatīt starptautiskos strīdus. Abas šīs šķīrējtiesas ir Tirdzniecības un rūpniecības kameras sastāvā. Arī Krievijā nacionālos un starptautiskos procesus šķīrējtiesa regulē divi dažādi likumi.

Ne Igaunijas, ne Latvijas likums īpaši neizdala starptautisko un nacionālo šķīrējtiesu procesu. Turpretim Lietuvas likuma 4.pants līdzīgi UNCITRAL parauglikumā noteiktajam nosaka, ka starptautiskā šķīrējtiesa ir tad, ja (1) šķīrējtiesas līguma noslēgšanas brīdī pusēm uzņēmējdarbības vieta ir dažādās valstīs; (2) ja šķīrējtiesas vieta, kas noteikta šķīrējtiesas līgumā vai apspriesta kādā citā veidā un attiecas uz šo līgumu, atrodas ārpus tās valsts, kurā pusēm ir uzņēmējdarbības vieta; (3) jebkura vieta, kurā ir jāpilda būtiski pienākumi, kas izriet no komerciālā darījuma, kas jāpilda pusēm, atrodas ārpus tās valsts, kurā pusēm ir uzņēmējdarbības vieta; (4) vieta, ar kuru strīda būtība ir visvairāk saistīta, atrodas ārpus tās valsts, kurā pusēm ir uzņēmējdarbības vieta; (5) puses skaidri ir pielīgušas, ka šķīrējtiesas līgums attiecas uz vairāk nekā vienu valsti; (6) viena vai abas strīda puses ir Lietuvas ekonomiskās sabiedrības, kurās ir investēti ārvalstu kapitāls (šīs pēdējais punkts ir papildu UNCITRAL parauglikumā piedāvātajam).

Lietuvas likums nosaka, ka nacionālajiem šķīrējtiesas procesiem ir jānotiek lietuviešu valodā, bet starptautiskajos procesos puses var izvēlēties procesa valodu (25.pants). Starptautiskais process tiek atrunāts arī 31.panta 2.daļā. Tas nosaka: ja starptautiskās šķīrējtiesas puses nav vienojušas par piemērojamiem likumiem, tad šķīrējtiesa piemēro likumu, uz ko norāda koliziju normas. Nacionālajā procesā tiks piemēroti Lietuvas Republikas likumi. Līdzīgi ir Igaunijas likumā, kas nosaka: ja puses nav vienojušas par piemērojamo likumu, tad jāpiemēro Igaunijas likumi, kā arī šķīrējtiesai ir jāievēro tirdzniecības paražas (3¹ .pants).

Lietuvas likums ir attiecināms tieši uz komercstrīdu izšķiršanu, un šķīrējtiesas nevar izskatīt strīdus, kuri izriet no konstitucionālajām, darba, ģimenes, administratīvajām attiecībām, kā arī visus tos strīdus, kuri saistīti ar konkurenci, patentiem, preču zīmēm, bankrotu un patērētāju līgumiem. Strīds, kurā viena puse ir valsts vai pašvaldību iestāde vai arī valsts, pašvaldību institūcija vai organizācija, nevar tikt nodots šķīrējtiesā, ja vien pirms līguma noslēgšanas šādas iestādes, institūcijas vai organizācijas dibinātājs ir devis tādu piekrišanu. Lietuvas Republika vai tās pilnvarotā publiskā persona saskaņā ar procedūru var noslēgt šķīrējtiesas līgumu, kas attiecas uz strīdiem, kuri rodas no komerciālajiem ekonomiskajiem līgumiem, kuros valdība vai tās pilnvarotā persona ir puse (11.pants). Likums par Igaunijas Tirdzniecības un rūpniecības kameras šķīrējtiesu konkrēti nenosaka strīdus, kuri nevar tikt skatīti šķīrējtiesā.

Savukārt jaunajos grozījumos mūsu Civilprocesa likumā likumdevējs ir papildinājis tos strīdus, kurus nevarēs izšķirt šķīrējtiesā, proti, ir pievienoti strīdi par to personu izlikšanu no dzīvojamām telpām, kuras normatīvajos aktos noteiktajā kārtībā atzītas par maznodrošinātām, starp darbinieku un darba devēju, ja strīds radies, slēdzot, grozot, izbeidzot vai pildot darba līgumu, kā arī piemērojot vai tulkot normatīvo aktu noteikumus, darba koplīguma vai darba kārtības noteikumus(487.pants).

Latvijā netiek izmantota citur pasaulē pazīstama un noregulēta procedūra, proti, tiesas palīdzība šķīrējtiesas procesā. Piemēram, UNCITRAL Parauglikums nosaka, ka tiesa vai cita norādītā institūcija⁴ var sniegt šķīrējtiesai palīdzību noteiktos gadījumos (6.pants). Lietuvas likums paredz, ka tiesa var nodrošināt prasību (20 .pant) vai lūgt tiesas palīdzību pierādījumu savākšanā (30.pants). Arī Igaunijas Tirdzniecības un rūpniecības kameras šķīrējtiesa var lūgt tiesas palīdzību tajos procesos, kas nav paredzēti šķīrējtiesai, kā, piemēram, liecinieku pieaicināšana (4² .pants).

Latvijas Civilprocesa likums raksturo šķīrējtiesnesi kā "jebkuru rīcībspējīgu personu neatkarīgi no tās pilsonības un dzīvesvietas" (497.pants), kurš rakstiski ir piekritis būt par šķīrējtiesnesi. Šķīrējtiesnesim jābūt objektīvam un neatkarīgam, kā arī no likuma gara izriet, ka tam ir jābūt profesionālam, proti, saskaņā ar Civilprocesa likuma 501.pantu šķīrējtiesnesi var noraidīt, ja viņa kvalifikācija neatbilst tai, par kādu puses vienojušas. Arī starptautiskajā šķīrējtiesā ir vecmodīgi ierobežot personu loku, kas var būt par šķīrējtiesnesi, jo, piemēram, attiecīgā lieta ne tikai advokāts var būt pietiekami profesionāls un kvalificēts šķīrējtiesnesis. Tomēr Latvijā jautājums par šķīrējtiesneša kvalifikāciju ir nonācis citā galējībā – par šķīrējtiesnesi var

būt studenti, sodītas personas vai arī personas, kas ir bijušas vienas no puses pārstāvjiem, juridiskajiem konsultantiem u.tml. Tāpat Latvijā šķīrējtiesas piedāvā šķīrējtiesnešu listes, kuras ir daži šķīrējtiesneši, un reglaments paredz, ka tikai tos var izvēlēties. Šāda pieeja būtiski ietekmē pušu brīvību, un šobrīd pasaulē cenšas atteikties no šķīrējtiesnešu listēm, bet vajadzības gadījumā izmanto apjomīgas datu bāzes. Kā redzams, kaut vai šajā jautājumā nerakstītie ētikas principi, kas darbojas visā pasaulē, ne visai sekmīgi darbojas mūsu valstī. Acīmredzot līdz brīdim, kamēr tos neuzraksta, piemēram, Latvijas Tirdzniecības un rūpniecības kameras šķīrējtiesas ieceltajiem šķīrējtiesnešiem, parakstot objektivitātes formu, ir saistoši šīs šķīrējtiesas šķīrējtiesnešu ētikas kodekss⁵.

Šādas līdzīgas ētikas normas ir inkorporētas Lietuvas likumā. Tas nosaka: par šķīrējtiesneša noraidījuma pamatu var būt fakts, ka šķīrējtiesnesis ir saistīts vai atkarīgs no vienas puses, vai arī tieši vai netieši atkarīgs no lietas iznākuma (15.pants). Savukārt ne Igaunijas likums, ne Igaunijas Tirdzniecības un rūpniecības kameras šķīrējtiesas reglaments detalizēti neaprunā šo jautājumu.

Japiebilst, ka Parauglikums nosaka, ka šķīrējtiesai noteiktā institūcija var asistēt arī citos gadījumos, piemēram, puses nespēj vienoties par arbitru, šī institūcija ieceļ šķīrējtiesnesi (11.(3) un 11.(4) pantī); ja puses nespēj vienoties par kārtību, kādā noraidāms šķīrējtiesnesis, institūcija var pieņemt lēmumu par noraidījumu, kas nebūs pārsūdzams (13.3.p.); ja šķīrējtiesnesis nespēj pildīt savus pienākumus *de iure* vai *de facto*, institūcija var pieņemt lēmumu par šķīrējtiesneša pilnvaru izbeigšanu (14.p.); jebkura puse var lūgt institūciju noteikt šķīrējtiesas jurisdikciju (16.3.p.).

Tomēr viens no strīdīgākajiem jautājumiem, sevišķi Latvijā, ir process, kas paredzēts Parauglikuma 34.pantā, proti, šķīrējtiesas sprieduma atcelšana. Konkrētā institūcija var atcelt šķīrējtiesas spriedumu, ja puse pierāda, ka nav ievērotas attiecīgas, vispārējas procesuālas normas. Šādu pieteikumu institūcijai var iesniegt trīs mēnešu laikā kopš šķīrējtiesas sprieduma saņemšanas. Šādas normas ir iekļautas arī Ungārijas šķīrējtiesas likumā, Zviedrijas Arbitrāžas likumā, Austrijas Civilprocesa kodeksā. Arī Lietuvā puse var vērsties Lietuvas apelācijas tiesā un Igaunijā – Tallinas apgabaltiesā, lai atceltu šķīrējtiesas spriedumu saskaņā ar tiem pašiem noteikumiem, kas paredzēti UNCITRAL Modeļlikuma 34.pantā⁶. Šie principi, kas ir par pamatu sprieduma atceļšanai, mūsu Civilprocesa likuma 536.pantā ir iemesls atteikumam iesniegt izpildu rakstu. Šķīrējtiesas sprieduma pārsūdzēšana ir bijis viens no aktuālākajiem tematiem pēdējā laikā Latvijā, tomēr šī ideja netika atbalstīta civilprocesa grozījumu darba grupā, jo ir nepieciešami papildu resursi, lai tiesas varētu izskatīt šādas lietas. Iespējams, ka, paliekot pie šādas shēmas, Latvija vismaz varētu paredzēt iespēju parstūdzēt lēmumu par izpildraksta izdošanu.

Jaunajos grozījumos 536.pants tiek izteikts jaunā redakcijā, kas papildina iepriekšējo. Tāpat grozījumi Civilprocesa likumā būtiski skar pieteikuma par šķīrējtiesas nolēmuma piespiedu izpildi iesniegšanu un tā izskatīšanas procesu. Pieteikumam par izpildu raksta izsniegšanu būs jāpievieno pieteikuma noraksti, cik lietā ir pārejo lietas dalībnieku, kā arī izziņa, kas apliecina fiziskas personas deklarēto dzīvesvietu (534.pants). Tāpat otrai pusei būs tiesības sniegt paskaidrojumus, kurus savukārt tiesa nosūtīs pieteicējam (534¹.pants). Šķīrējtiesas labprātīga sprieduma izpildei tiks noteikts termiņš, kas nav īsāks par piecām dienām (533.pants), līdz ar to mainīsies šī brīža noteikums, ka spriedums ir jāizpilda nekavējoties, ja nolēmumā nav noteikts cits termiņš.

Lietuvā šķīrējtiesas spriedums stājas spēkā no brīža, kad tas ir taisīts; ja tas labprātīgi netiek izpildīts, puse var vērsties rajona tiesā pēc izpildraksta (38.pants), un rajona tiesa var atteikties izsniegt izpildrakstu uz tiem pašiem pamatiem, kas minēti 1958.gada Ņujorkas konvencijā par ārvalstu šķīrējtiesu nolēmumu atzīšanu un izpildīšanu. Šie pamati ir tādi paši kā minētajā UNCITRAL Parauglikuma 34.pantā, arī princips, ka šķīrējtiesas spriedums nevar tikt izpildīts, ja tas vēl nav stājies spēkā vai kompetenta iestāde vai tiesa ir pārskatījusi vai apturējusi to.

Šogad Lietuvā esot izskatītas piecas šķīrējtiesas lietas, Igaunijā – ne vairāk par diviem desmitiem, kas nav salīdzināms ar Latvijā izskatāmo lietu skaitu⁷. Interesanti, ka Viļņas komerciālajā šķīrējtiesā ir noticis pirmais starpniecības process. Lietuvas likums nosaka pirms šķīrējtiesas starpniecības procesu (9.nodaļa), kas ir pozitīva novitāte mūsu reģionā un, cerams, ka šī pieredze iedvesmos arī Latvijas šķīrējtiesas.

Rezumējot ir jāatzīst, ka lielais šķīrējtiesu skaits Latvijā ir savā ziņā pozitīvi ietekmējis attīstības procesus, jo, pirmkārt, šķīrējtiesas atslēgo valsts tiesas, puses maksā par procesu un šķīrējtiesnešu honorāru, otrkārt, liel pašām šķīrējtiesām, sevišķi pazīstamākajām, strādāt konkurences apstākļos un visu laiku progresēt. Šī straujā attīstība kļūst bīstama, kad šķīrējtiesas process tiek uztverts kā vienas puses bizness vai kā citādi izkropļo neatkarības un objektivitātes principus. Līdz ar to var cerēt, ka nākotnē šķīrējtiesa Latvijā tiks izvēlēta arī tāpēc, ka tai ir neatkarīgas un objektīvas šķīrējtiesas slava, kurā strīdus izšķir profesionāli un kvalificēti šķīrējtiesneši. Lietuva un Igaunija nav tik pieredzējušas šajā strīdu izšķiršanas jomā, tomēr, tā kā to attīstība ir lēnāka, tiek veicināta līdzsvarotāka un pamatīgāka, starptautiskajiem standartiem atbilstoša procesa ieviešana.

¹ www.tm.gov.lv, 107 šķīrējtiesas, kas pieteiktas Tieslietu ministrijā līdz 2004.gada 27.oktobrim.

² United Nations Commission on International Trade Law Model Law on International Commercial Arbitration. <http://www.uncitral.org/en-index.htm>

³ United Nations Commission on International Trade Law Arbitration Rules, apstiprināti ANO Ģenerālasamblejā 1976.gada 15.decembrī.

⁴ Ukrainas likums "Par starptautisko komerciālo šķīrējtiesu" (1994) par šādu institūciju noteica Tirdzniecības un rūpniecības kameras prezidentu (6.p.), bet Vācijā – *Oberlandesgericht* (Augstākā rajona tiesa) (Civilprocesa kodekss 1062.p.)

⁵ www.chamber.lv

⁶ Šķīrējtiesas spriedumu tiesa var atcelt, ja viena no pusēm pieteikumā pierāda, ka

1) šķīrējtiesas līgumu ir noslēgusi ricibnespējīga persona vai arī šķīrējtiesas līgums nav spēkā saskaņā ar pušu izvēlēto likumu, bet, ja puses par piemērojamo likumu nav vienojušās – saskaņā ar šīs valsts likumu;

2) pusei nav pienācīgā veidā paziņots par šķīrējtiesneša iecelšanu vai par šķīrējtiesas procesu vai citādi tā nav varējusi piedalīties;

3) šķīrējtiesas nolēmums ir pieņemts par strīdu, kas neatbilst vai nav paredzēts šķīrējtiesas līgumā vai arī ir tajā ir izšķirti jautājumi, kurus neietver šķīrējtiesas līgums;

4) šķīrējtiesas sastāvs vai šķīrējtiesas process nav bijis saskaņā ar pušu līgumu; vai arī tiesa konstatē, ka (1) strīdu nevarēja skatīt šķīrējtiesā saskaņā ar valsts likumiem; (2) šķīrējtiesas nolēmums ir pretrunā ar valsts publisko kārtību.

⁷ Piemēram, pēc Tieslietu ministrijas datiem, 2003.gadā ir saņemti 3589 pieteikumi par šķīrējtiesu nolēmumu piespiedu izpildi, no tiem 3766 gadījumos ir izdoti izpildraksti. <http://www.tm.gov.lv/index.php?mid=76>